

Je. A. Zemszkaja

Mihail Bulgakov i ego rodnije. Szemejnij portret.

(Mihail Bulgakov és rokonai. Családi portré.)

Moszkva, Jaziki Szlavjanszkoj Kulturi, 2004.

Huszár Ágnes

Jelena Andrejevnát, a könyv szerzőjét a hetvenes években ismertem meg Moszkvában. Annak az orosz nyelvvel foglalkozó akadémiai kutatóintézetnek volt a tudományos főmunkatársa, amelyben én – pár hónapos tanulmányutam alatt – minél többet igyekeztem megtudni a beszélnyelvi kutatások elméletéről és módszertanáról. Ez a kutatási irány a forradalom előtti orosz nyelvtudomány értékes hagyományaihoz kapcsolódott. A szentpétervári Scserba-féle iskolához tartozó Lev Jakubinszkijnek a nyilvános beszédről szóló zseniális megsejtéseit igyekeztek a hatvanas évektől kezdve kutatási programként hasznosítani, úgy, hogy annak a hatalom és a nyelv viszonyáról szóló radikálisan új gondolatait – a monolitikus szovjet társadalomkép nevében – zárójelbe tették. Ennek az irányzatnak Zemszkaja volt a legeredetibb és leginvenciózusabb képviselője. Szép arcával, halk kedvességével és tartózkodó eleganciájával egy megfélemlített és elhallgattatott polgári értelmiség utolsó képviselőjének tűnt. Nem tudtam róla, hogy Mihail Bulgakov unokahúga.

Ez a 354 oldalas könyv az értékmegőrzésnek egy különösen eredeti dokumentuma. Zemszkaja közreadja benne édesanyjának, Nagyezsda Bulgakova-Zemszkajának a családjára, elsősorban Mihail bátyjára vonatkozó írásos és fényképes dokumentumait, valamint ezeknek ragyogó filológusi munkával elkészített elemzéseit.

Mihail Bulgakov orosz értelmiségi családban született Kijevben. Mind apja, mind anyja családjában a pap, az orvos és a tanár volt a leggyakoribb foglalkozás. Apja a kijevi Hittudományi Intézet professzora, anyja tanárnő volt. Heten voltak testvérek, három fiú, négy lány. Az apa viszonylag fiatalon, 1907-ben halt meg. Az özvegyre nehéz napok vártak. Az ország feltartóztathatatlanul haladt a világháború felé. A kötetben közreadott írások, a családtagok naplójegyzetei és levelei, valamint a több mint száz fénykép a család mindennapjait dokumentálják. (Ezek túlnyomó része most kerül először az olvasók elé.) Különösen sok levél született a tized évektől kezdve, amikor a családtagok a nagy ország távoli helységeiben telepedtek le és csak így tudták egymással tartani a kapcsolatot. A családi leveleket Nagyezsda Bulgakova, a szerző édesanyja, Mihail két évvel fiatalabb húga gyűjtötte össze. Tanár lévén volt érzéke a filológiai aprómunkához: a dokumentumokat nemcsak gyűjtötte, hanem rendszerezte és jegyzetekkel is ellátta.

A kötet első dokumentuma Surocska Barhatova naplója az 1800-as évek utolsó évtizedéből. Ő Bulgakov nagynénje, édesanyjának a húga volt. Kislánykori naplójából megismerhetjük Bulgakov szüleit fiatal házasságukból, érzékletes képet rajzol az életvidám anyáról és a tűnődő apáról. Nem sokkal ezután az apa gyászjelentését és a róla írott nekrológot olvashatjuk. A nagy és összetartó család tovább élte a lejtős Andrej utca 13. alatti „nyakatekert építészeti fantáziára valló” (A *fehér gárda*. 3. kiadás. Fordította: Grigássy Éva. Európa Könyvkiadó 1977: 13) házban megszokott életét. Továbbra is megünnepelték a születésnapokat, olvashatjuk a kötetben az akkor tizenöt éves Misának egy családi alkalomra írott versét, a kötet függelékeként pedig egy saját magáról és Kosztya unokatestvéréről rajzolt karikatúrát. A nyarat továbbra is Bucsában, a várostól harminc

kilométerre fekvő nyaralóhelyen töltötték. A kötet egyik írásában Nagyvezsda Bulgakova felidézi a közös gyermekkort. Misa bátyjára úgy emlékezik, mint aki nagyon korán komolyan vette a „becsületlen gondolkodásról” szóló apai intést. Olvasgatta kedvenc íróit, Gogolt, Szaltikov-Scsedrint és Dickenst, de a természettudományok iránt is mély érdeklődést mutatott. Érdeklődésének ez a kettőssége mutatkozott meg abban is, hogy bár orvosiegyetemet végzett, sőt jó ideig praktizált is, az írással soha nem hagyott fel.

A Bulgakov-filológia számára akkor válik a dokumentumgyűjtemény különösen izgalmassá, amikor a családi levelek, feljegyzések, naplók azokat a történelmi eseményeket, időszakokat kommentálják, amelyeknek lenyomatai a bulgakovi életműben is megjelennek. A „rettentő” 1918 és a „még rettentőbb” 1919-es év „fejtetőre állított, természetellenes élete” (A fehér gárda 1977: 84) szétszórja a családot. A polgárháború zűrzavarában két fiútestvérük külföldre került, sokáig a család azt sem tudta, hova. Nyikolajtól – az ő vonásait viseli Nyikolka Turbin A fehér gárdában – először 1922-ben kaptak levelet Zágrábból, ahol egyetemi tanulmányokat folytatott. Később Párizsban települt le, mikrobiológus professzorként dolgozott a Pasteur Intézetben 1966-ban bekövetkezett haláláig. Iván, a legfiatalabb fiú először Szófiába került, később követte Nyikolajt Párizsba. Az ő élete nem alakult sikeresen, zenészként próbálkozott megélni. A kötetben az ő leveleiket is olvashatjuk.

Az anya 1922-ben bekövetkezett halála után a családból senki sem élt tovább Kijevben. Mihail a testvérek közül Nagyvezsdával és családjával maradt szoros kapcsolatban. Moszkvában egy ideig együtt is laktak a – több Bulgakov-novellában megörökített – Szadovaja utca 10. alatti társbérletben. Később szolgálati lakásban éltek a Bolsaja Nyikitszkaja 46. alatti iskolában, melynek Nagyvezsda az igazgatója volt. Mihail itt is velük lakott egy ideig. Zemszkijék életét is megkeserítette a sztálini önkény. Nagyvezsda férjét, a szintén orosz tanár Zemszkijt 1931-ben letartóztatták, négy hónapot töltött el a Butirkán, majd Kazahsztánba száműzték. Baráti közbenjárás hatására 1934-ben visszatérhetett Moszkvába a családjához. A háború elején önként jelentkezett frontszolgálatra, de rövidesen egészségügyi okok miatt leszerelték. 1946-ban, 54 éves korában súlyos betegségben halt meg.

A harmincas években némileg meglazult a kapcsolat a Bulgakov testvérek között, nem utolsó sorban azért, mert Zemszkij letartóztatását az egyik sógor fehérgárdista múltjával hozták összefüggésbe. Amikor az író egészségi állapota aggasztóan megromlott, a testvérek megint közelebb kerültek egymáshoz. A kötetben olvashatjuk Nagyvezsda naplójegyzeteit testvére betegségéről. 1939 őszén meglátogatta bátyját, akit ijesztenően soványnak és sápadtnak látott, amint fekete szemüvegben, „a Mester fekete sapkájával a fején” ült egy sötét szobában.

Férje halála után Nagyvezsda Bulgakova szinte minden erejét és idejét bátyja emlékének és írói hagyatékának szentelte. Annak idején jó filológiai képzést kapott a moszkvai Nőnevelő Intézetben. Testvéri szeretettel és szakértő gondoskodással foglalkozott egész életében a bulgakovi életművével, annak halála után is. Mint a kötet szerkesztője leírja, lakásukban egy szekrény tele volt az író kézírataival. Édesanyja 1941-ben, egy évvel az író halála után adta oda neki a *Mester és Margarita* gépiratát elolvasásra. A családot ekkor Kujbisevbe telepítették ki, a kézíratos szekrényt nem tudták magukkal vinni. A dokumentumok szerencsére sértetlenek maradtak távollétük alatt. Nagyvezsda mindenre kiterjedő figyelmére jellemző az a levél, amelyet 1964-ben írt az író özvegyének. Ebben –

számos filológiai érveléssel alátámasztva – azt javasolja, hogy az „Egy fiatal orvos feljegyzéseinek” új kiadásában térjenek vissza az eredeti szöveghez.

A kötet különösen értékes darabjai azok az újságcikkek, amelyben a fiatal Bulgakov az 1917-es forradalomról alkotott véleményét fejt ki. A *jövő perspektívái* 1919. november 13-án jelent meg a *Groznij* című napilapban. Ez a szöveg már ismert a Bulgakov-filológiában. A másik, amely *Színházi október* címmel egy vlagyikavkazi újságban látott napvilágot 1920-ban, most kerül először nagyobb nyilvánosság elé.

A könyv borítóját egy családi piknikről készült, mintegy száz éves fénykép díszíti. Egy fenyőerdő tisztásán egy – csak nőkből és gyerekekből álló – család üli körül a hatalmas szamovárt. A fehér csipkegalléros, felfésült hajú asszonyok, a fekete orosz inges fiúk közös portréja egy rég elsüllyedt polgári életről ad hírt. Ennek a világnak a szovjethatalom évtizedeiben fiókokba rejtett és őrzött dokumentumait kapja most kezébe az olvasó.